

LANDSARKIVETS I UPPSALA SMÅSKRIFTSERIE NR 9

Lärdom och fostran

En guide till skolarkiven
på Landsarkivet i Uppsala

Ina-Maria Jansson

Uppsala 2013

Landsarkivets i Uppsala småskriftserie utges av:
Landsarkivet i Uppsala, Box 135, 751 04 Uppsala

Tel.: 010-4768400

E-post: landsarkivet.ula@riksarkivet.se

Hemsida: riksarkivet.se

Denna småskrift är en redigerad version av Ina-Maria Janssons uppsats "Lärdom och fostran - en vägledning till skolarkiven på landsarkivet i Uppsala" (Institutionen för ABM, Uppsatser inom arkivvetenskap ISSN 1651-6087, magisterexamensarbete, 15 högskolepoäng, 2011, nr 99). Redigering av uppsatsen för utgivning i landsarkivets småskriftserie har gjorts i samråd med författaren.

Omslagsbild: Kanske såg det ut så här på rasterna kring år 1850. Bilden kommer från elevtidningen Amicitia.

© Landsarkivet i Uppsala
Tryck: TrycksaksMäklaren i Uppsala
ISSN: 1651-369X

Innehållsförteckning

Inledning	5
Guidens omfattning och arkivens sökvägar	6
Guidens omfattning	6
Att hitta sina arkiv	7
Sekretess och tillgänglighet till arkiven	8
Kort skolhistoria	10
De första skolorna	10
Småskola, pedagogi, läroverk – en utredning av de viktigaste begreppen under 1600-, 1700- och 1800-tal	15
Grundutbildningen i land och stad	17
Folkskolorna	17
Bland siffror och kassaböcker	19
Läroverk och realskolor	20
Arkivens material och olika sätt att nyttja det	22
Privata läroverk	36
Skolor av andra typer	37
Skolor för handikappade	38
Ungdomsvårdsskolor	41
Lärarytbildningar	46
Folkskoleseminarier och småskoleseminarier	47
Lärarytshögskolor	50
Kontrollerande myndigheter	51
Folkskoleinspektörer	51
Länsskolnämnder	55

Om arkivens uppbyggnad och att ta sig vidare till andra arkiv	56
Arkivens huvudavdelningar	57
Att leta vidare i andra arkiv	59
Litteratur att gå vidare med	61

Inledning

Så gott som alla uppväxta i Sverige har en relation till skolan. De allra flesta har tillbringat åtskilliga år i klassrummet. År som för en del varit en mörk ångestdröm, för andra en tid av ljus, kamratskap och lärdom. Oavsett hur man upplevde sin skoltid finns det alltid anledningar att komma tillbaka till den. Anledningarna kan vara mer eller mindre personliga. I arkiven startar jakten på de gamla klasskamraterna till klassåterträffen, biografikerns notiser för hans egna och andras skolminnen liksom släktforskarens sökande efter sin farfarsfar i elevmatriklarna.

Historikern med ett allmänt intresse för utbildningsväsende eller skolhistoria finner likväl han ett rikt material i arkiven, såväl i skolarkiven som i vissa myndighetsarkiv, exempelvis länsskolnämndernas. Forskaren med pedagogiska intressen kanske hellre fördjupar sig i lärarutbildningarnas rika arkivmaterial.

I arkiven finns också spår efter skolverksamhet som gick utöver normalundervisningen. Den gestaltas i form av specialskolor för handikappade barn eller uppfostringsanstalter för barn och ungdomar som inte klarat sig på egen hand ute i samhället. Ofta bjuder dessa arkiv på uppgifter om enskilda personer i högre grad än normalskolornas arkiv.

I de mer än 1000 hyllmeter som Landsarkivets skolarkiv tillsammans utgör finns spår efter tusentals personer och möjligheten att fördjupa sig i en del av deras livsöden likväl som chansen att följa skolreformernas inverkan och stora strukturella omdaningar i undervisningssystemet. Det äldsta materialet stammar från 1600-talet men tyngdpunkten ligger på 1800- och 1900-talen då folkskolorna och lärarutbildningarna kom igång ordentligt.

I följande arkivguide har jag givit en överblick över alla de olika typer av arkiv man kan vända sig till och något om deras uppbyggnad och innehåll. Meningen är att den intresserade ska kunna använda guiden som en hjälpreda som pekar ut hur man kan ta sig an materialet i de ibland ganska invecklade arkiven. Förhoppningen är också att kunna väcka intresse och inspiration hos den som aldrig tidigare sysslat med skolarkiv eller skolhistoria.

Guidens omfattning och arkivens sökvägar

Till att börja med vill jag delge läsaren de ramar denna arkivguide håller sig inom och vad som faller utanför. Därefter följer en kort introduktion till hur man bäst hittar de arkiv och förteckningar som tas upp i guiden.

Guidens omfattning

Till Landsarkivet i Uppsala kommer handlingar från Dalarnas (före 1997 benämnt Kopparbergs län), Södermanlands, Uppsala, Västmanlands och Örebro län. Eftersom landsarkivets skolrelaterade material är så omfattande har jag blivit tvungen att begränsa mig till de skolor och utbildningar som i första hand varit avsedda för barn och ungdomar. Det innebär att alla de arkiv som finns från yrkesutbildningar, militärutbildningar, arbetsmarknadsutbildningar, hushållsskolor, handelsskolor, skogsskolor och lantbruksskolor inte tas upp här. Skogsskolorna på Landsarkivet har dessutom redan behandlats kort i småskrift nr 8 om skogsarkiven; Skogsnycklar (2007) av Reine Rydén.

Från den ursprungliga tanken att endast ägna mig åt ungdomsskolorna har jag sett mig tvungen att göra två undantag. Det första gäller arkiven efter lärarutbildningar. Dessa måste

anses som så viktiga för hur undervisningen sett ut i landets skolor att det är befogat att ha med dem. Av samma anledning har jag valt att ägna en del av denna skrift åt skolinspekterande myndigheter som folkskoleinspektörerna och länsskolnämnderna. För den som är intresserad av skolhistoria är materialet i de arkiven av stor betydelse. Deras påverkan på utbildningsväsendet har dessutom varit så betydelsefull att det kan vara svårt att till fullo förstå skolans utveckling utan att veta hur den kontrollerats uppifrån av inspektörer och nämnder eller reformerats inifrån av lärarna.

Arkiv från universitet och högskolor förvaras i allmänhet i universitetsarkiven eller ute på universitetsinstitutionerna, och de tas därför inte upp här. Ett undantag har gjorts för arkiven efter lärarhögskolor då flera sådana arkiv finns på landsarkivet.

Trots begränsningarna har ändå omfattningen av de arkiv jag försökt täcka i denna text varit mycket stor. Totalt rör det sig om över 1000 hyllmeter av arkivmaterial. Det säger sig självt att jag inte haft möjlighet att granska allt material i detalj; snarare har jag försökt göra en översiktlig bedömning så läsaren ska kunna få ett hum om vad man kan vänta sig att finna i arkiven. Då arkiven för en viss typ av skola eller institution ofta innehåller samma sorts material har jag valt ut ett eller flera arkiv som fått representera alla arkiven från samma typ av arkivbildare och granskat deras innehåll i detalj.

Att hitta sina arkiv

Arkivförteckningarna till skolarkiven finns i pappersformat i blå pärmar i forskarexpeditionen. Förutom uppslagsordet skolor är det värt att titta i pärmarna med titeln länsskolnämnder, lärarhögskolor och ungdomsvårdsskolor efter de arkiv som behandlas i detta arbete. Pärmén märkt "Små" innehåller för-

teckningar över småskoleseminariernas material. Några få arkiv som behandlas i den här skriften är enskilda arkiv. Det gäller främst föreningar som Solbackapojkarna och Uppsala småskoleseminariums kamratförening. Dessa bör sökas i de röda pärnarna på expeditionen.

I *Nationell ArkivDatabas* (NAD), som hittas via Riksarkivets hemsida, kan man se vilka skolarkiv som finns på landsarkivet. I alla fall är inte förteckningen digitaliserad och man får då gå till pappersförteckningarna för att få en uppfattning om arkivets innehåll. Trots att NAD uppdateras varje dag kan det även annars vara fördelaktigt att använda pappersförteckningarna då dessa kan ge en bättre överblick över arkivinnehållet. De innehåller dessutom i högre grad historik över arkivet i synnerhet och skolväsendet i allmänhet samt utförda gallringar och efterleveranser.

En brasklapp bör läggas in angående det material som vissa arkiv har kompletterats med i senare skeden och som ännu inte är förtecknat. I regel redovisas dessa handlingar i pappersförteckningarna men i värsta fall kan det finnas luckor även i dessa. Vill man vara riktigt säker bör man fråga i expeditionen om det finns reversaler på senare leveranser.

Sekretess och tillgänglighet till arkiven

Trots att de flesta av arkivhandlingarna som behandlas här är offentliga finns det gott om material som av olika anledningar lyder under Offentlighets- och sekretesslagen (2009:400). Först och främst gäller detta känsliga uppgifter som kan finnas om enskilda personer. I protokoll från läroverken är det exempelvis inte alls ovanligt att sådana personliga uppgifter förekommer, speciellt i disciplinärenden. Dessa är då föremål för sekretessprövning men beslutet i frågan är offentligt. Hälsojournaler och

skolläkarens anteckningar innehåller upplysningar om den enskilde individens hälsa som i vissa fall kan sekretessbeläggas. Även länskolnämnder och lärarutbildningar kan ha läkarjournaler.

Speciellt tydlig blir sekretessens betydelse när det kommer till ungdomsvårdsskolorna och specialskolorna för handikappade ungdomar. Förutom de ibland mycket omfattande hälso-rapporter som finns, utgörs stora delar av arkiven från blind- och dövskolorna av personakter. Psykologjournaler och dokument från psykiatriska undersökningar förekommer också. Dessa typer av handlingar måste sekretessprövas. Exempel på uppgifter från ungdomsvårdsskolorna som måste sekretessprövas är detaljerade upplysningar om den intagnes sociala situation, begångna brottsliga handlingar, eventuellt missbruk och andra känsliga uppgifter som skulle kunna orsaka både men och skada för enskilda personer.

Tidsaspekten är dock en viktig faktor i sammanhanget. Maximitiden för sekretess gällande personliga uppgifter av det här slaget är 70 år. Observera att handlingar yngre än så kan lämnas ut om det inte längre bedöms som skadligt att informationen kommer ut. Det har också stor betydelse vem som begär ut handlingen. I regel har den person uppgifterna berör rätt att ta del av sin egen akt men måste då vara beredd att styrka sin identitet i samband med utlämnandet av handlingen. Om bara en viss del av ett dokument behandlar känsliga uppgifter kan denna del maskeras och resten av informationen i handlingen tillgängliggöras. Detta kan exempelvis vara aktuellt för klasskonferensprotokoll där också annan information förekommer vid sidan om känsliga uppgifter.

Undantag finns dock från sekretessbestämmelserna. För den som kan bevisa sig som seriös forskare kan material läm-

nas ut men med ett förbehåll att känsliga uppgifter anonymiseras så de inte kan härledas tillbaka till en enskild. Tillstånd från den person som informationen berör kan också ge möjlighet att få ut handlingen.

Kort skolhistoria

På Landsarkivet i Uppsala finns ett stort antal arkiv från skolor av olika slag. För den som är ny inför skolarkiven kan det vara svårt att förstå skillnaden mellan olika skolformer och nivåer genom den svenska skolhistorien. Vilka olika skolor fanns det, för vilka var de avsedda och vad lärde de ut till sina elever?

De första skolorna

De tidigaste skolorna i vårt land växte fram under medeltiden och var endast till för en ytterst liten del av befolkningen. Den stora mängd människor som bodde på landsbygden och vars näring var jordbruk eller hantverk hade inte behov av utbildning som inte kunde ges inom hemmet. För borgerskapets barn var situationen stundtals annorlunda och i vissa städer ordnades stadsskolor. Dessa finansierades av staden eller elevavgifter och lärde ut räkning, läsning och skrivning, ibland också grundläggande latin. Dessa var sådana kunskaper som kunde behövas för att driva ett handelshus och göra affärer som sträckte sig bortom torghandeln. Både pojkar och flickor kunde beredas plats i stadsskolorna. Ett konkret bevis på detta är Öregrunds skola där det vid en biskopsvisitation 1685 nämns att man har elever av båda könen.

Ett litet antal barn undervisades också i klosterskolor vid några av de kloster som var verksamma i Sverige på den här tiden. Klosterskolorna försvann helt genom reformationen och

lämnade knappast några strukturella spår efter sig i undervisningshistorien.

En tredje typ av skola var katedralskolorna eller domskolorna. Dessa drevs av kyrkan och fanns endast i stiftstäderna. Meningen med dessa var till att börja med att säkra tillgången till utbildade prästkandidater. Katedralskolorna var indelade i två stadier, dels trivialskolan där de grundläggande ämnena grammatik, retorik och dialektik lärdes ut, dels ett högre stadium som låg närmare en yrkesinriktad prästutbildning. Eftersom domkapitlen hade ansvar för dessa skolor återfinns de äldsta bevarade handlingarna från dem i domkapitlens arkiv. Både Uppsala och Strängnäs domkapitels arkiv innehåller dokument angående skolverksamheten.

Flera av läroverken grundades först som katedralskolor, exempelvis Högre allmänna läroverket i Uppsala. Denna gymnasieskola, numera med namnet Katedralskolan, är ett typexempel på hur katedralskolorna utvecklades till läroverk och sedan övergick i gymnasier.

När Sverige bytte statsreligion under Gustav Vasas inflytande blev staten kyrkans överhuvud, vilket innebar att även katedralskolorna och prästutbildningen blev en statlig angelägenhet. Klosterskolorna sopades bort tillsammans med klostren. Detta har av många setts som en kunskapens solnedgång i Sverige men också början på en ny och mindre konservativ undervisningsstruktur. Många skolor fanns ju trots allt kvar; år 1561 fanns 22 katedral- och stadsskolor utspridda i Sverige. I den nya kyrkoordningen av 1571 infogades också ett försök till skolordning – ett av de första försöken att uppifrån strukturera landets skolor.

den statliga skolan. Förutom ett ökat antal skolor uppträdde de första gymnasierna på 1620-talet. Det är vanskligt att säga något övergripande om undervisningsnivån eftersom begreppet gymnasium kunde innebära vitt skilda skolnivåer. I vissa fall fungerade de som en sorts akademier med egna examensrättigheter och var då nästan liktydiga med universitet, medan gymnasiet i andra fall bara spelade en förberedande roll för universitetsstudierna. Det enda som verkar varit gemensamt är att det handlade om undervisning högre än de vanliga grundskolornas. Först 1649 drogs ramarna upp för ett enhetsskolesystem med tre olika nivåer: trivialskolor, gymnasier och akademier. Under 1600-talet uppkom också de första privatskolorna för de elever som hade medel att själva betala för undervisningen och som ogärna ville beblanda sig med barn från lägre klasser.

Under 1600-talet dök en ny skolform upp. Man kan kalla den magnatskola, eftersom dessa skolor grundades av rika och inflytelserika gårdsägare och industripampar för att deras underlydandes barn skulle kunna gå i skola. Detta var till exempel vanligt på de nygrundade järnbruken. I Uppland uppkom magnatskolor på bruken i Österby, Lövesta och Tobo. De båda första bruken har stora samlingar på landsarkivet men skolhandlingarna kan vara svåra att hitta eftersom de inte syns i förteckningen (i den mån en sådan upprättats).

För en del av grundarna fanns speciella personliga skäl till att skapa egna skolor. Louis de Geer som invandrade till Sverige från Nederländerna hade, liksom hans anställda av vallonhärkomst, anledning att värna den kultur och framförallt den kalvinistiska lära som de förde med sig från sina hemländer. De invandrande vallonerna var garanterade religionsfrihet av staten och hade rätt att undervisa sina barn i kalvinismen, men däremot inte att sprida denna lära till svenska barn. Man kan

därför anta att dessa bruksskolor i första hand var till för vallo-
nernas egna barn, men att detta kan ha kommit att ändras efter-
hand.

Magnatskolor fanns också på vissa större gods, ibland som
en ren välgörenhetsyttring. Ett exempel är Strömsholms skola
som upprättades långt före folkskolestadgan. Dess arkiv inne-
håller spännande material från en äldre skola av folkskoletyp.
Den äldsta handlingen är en räknebok för Johan Landström,
påbörjad år 1788. Skolmästarens instruktioner för undervis-
ningen finns bevarade från 1813. Innehållet utgörs också av
matriklar, examenskataloger och närvarolistor.

1700-talet förde inte med sig några stora ändringar inom
skolväsendet. Moderna språk blev vanligare i undervisningen
liksom en del andra nya ämnen. Latinets starka ställning i sko-
lan började avta till förmån för svenskan. Fler och fler privata
skolor inrättades; framförallt var privatskolor för flickor en
viktig nyhet. Överhuvudtaget utnyttjades de allmänna katedral-
skolorna inte särskilt av över- och medelklassen, vilket förde
med sig att ett sorts parallellskolesystem uppkom med en privat
och en statlig del.

Så kom då ett nytt sekel med industrialisering, urbanisering
och viktiga ändringar i skolsystemet. Under 1800-talet skedde
många omvälvningar, av vilka den viktigaste för skolväsendet
var folkskolereformen år 1842. Även om detta innebar att alla
barn var skolpliktiga vidmakthölls fortfarande skillnaderna
mellan landet och städerna. Folkskolorna var till för landsbyg-
dens barn och de fattigaste stadsbarnen. Barn i städerna gick
annars huvudsakligen på läroverken, som blev allt vanligare
under 1800-talet.

Slutligen vill jag uppmärksamma en undervisningsform
som är lätt att förbise men som var nog så viktig för en stor del

av den svenska befolkningen. En typ av allmän undervisning fanns nämligen genom den kristliga skolning som kyrkan svarade för. 1686 pliktades alla, både barn och vuxna att medverka vid förhör av katekesen, sedermera de klassiska ”husförhören”. Eftersom undervisningen som förhören byggde på hölls muntligt av prästen kunde även den som inte var läskunnig delta i förhören. Trots det var det nog många i vårt land som lärde sig läsa med hjälp av Luthers lilla katekes. Vill man veta mer om husförhören rekommenderas kyrkoarkivens husförhörslängder som bland annat innehåller betyg från husförhören. Ibland innehåller de också uppgifter om läs- och skrivkunnighet.

Småskola, pedagogi, läroverk – en utredning av de viktigaste begreppen under 1600-, 1700- och 1800-tal

Från de första katedralskolorna och fram till vår tid har många olika skolnivåer och skolformer sett dagens ljus. Skolreformer och skolstadgor har med ojämna mellanrum rumsterat om systemet och givit upphov till nya skoltyper. Under 1800- och 1900-talen är begreppsfloran särskilt rik. Här nedan görs ett försök att förklara olika skolformer, i första hand de som föregått våra dagars gymnasium.

Läroverk, realskola, gymnasium, pedagogi; alla står för olika typer av skolor som skilt sig åt genom värdet på den högsta tillgängliga examensnivån man kunde ge ut. Förenklat kan man säga att de alla är föregångare till den gymnasieskola vi har i dag.

Gymnasierna föddes på 1600-talet som en del av en dualistisk skola med dels en *trivialskola* med inriktning på basal undervisning, dels en gymnasiedel med högre undervisning, ofta inriktad på klassiska språk. Vid 1900-talets början fanns ett

fyraårigt gymnasium med både klassisk och real inriktning. *Apologistskolorna* började år 1724 som särskilda räkneklasser i trivialskolan men blommade 1820 ut som fristående apolo-gistskolor. Namnet kom sig av latinets apologist som kan över-sättas med räknemästare.

Pedagogierna var treklassiga skolor för yngre barn på samma nivå som de lägre läroverksklasserna. De dök upp under 17- och 1800-talen. Nästa steg blev *elementärläroverken* som var resultatet av en hopslagning av trivialskolan och gym-nasiet. En ny läroverksstadga kom år 1878, begreppet *högre allmänt läroverk* introducerades och innebar en nioårig utbild-ning som ledde till studentexamen och skiljde sig från lägre läroverk som var kortare och inte ledde fram till någon exa-men.

Realskolorna uppträdde från år 1828 men fick officiell sta-tus 1878. De fick sitt namn av att den klassiska bildningen i form av latin och grekiska som förut satts så högt inte studera-des alls. Istället inriktade man sig på realia med bland annat mer tekniskt inriktad undervisning. *Realläroverk* var apolo-gistskolor utökade till läroverk. Förutom i realskolorna kunde realexamen från och med år 1909 även avläggas i *kommunal mellanskola*. Realskolorna avvecklades runt 1970 och ersattes med nioårig grundskola. *Samrealskolor* var en beteckning på realskolor med blandad undervisning för både pojkar och flick-or. De blev vanliga i och med 1904 års läroverksreform.

Det var länge oklart var gränsen mellan folkskoleutbild-ning och läroverksutbildning skulle dras men år 1894 fastslogs att läroverkets första klass skulle bygga på folkskolans tredje. Stadsbarnen tillgodogjorde sig de tre första årens undervisning privat i hemmet eller i privata skolor innan det var dags att bör-ja läroverket. Längre fanns traditionen att vissa ynglingar, spe-

ciellt från välbärgade familjer, fick hela sin grundutbildning hemma för att slippa beblanda sig med ynglingar från andra samhällsklasser. Skolreformen år 1927 gjorde folkskolan till bottenskola för realskolan och gymnasiet till dess påbyggnad. Nu blev också gymnasiet i vissa fall treårigt mot att tidigare ha omfattat fyra år.

Grundutbildningen i land och stad – folkskolor och läroverk

Folkskolornas uppkomst brukar traditionellt betecknas som början på den folkliga undervisningen. Påståendet är sant i den mån att det var en skolform som också gav dem som inte hade medel nog att gå i privata skolor möjlighet till skolgång. Det gällde främst landsbygdens barn som tidigare ofta inte hade haft tillgång till några skolor i bygden, medan barnen i staden åtminstone kunnat gå i läroverk om pengar fanns.

Folkskolorna

Även om folkskolorna inte var obligatoriska förrän 1842 fanns det dock i vissa församlingar redan på 1600-talet sockenskolor som var till för alla barn i socknen vars föräldrar kunde undvåra dem i det dagliga arbetet. Deras antal växte under 1700-talet, varifrån det finns mycket material i kyrkoarkiven. Även efter att det blev lagstadgat att alla barn skulle gå i skola fanns det på flera håll föräldrar som inte tyckte att skolplikten var så viktig och underlät att skicka iväg barnen till skolan. I takt med att man fick ökad kontroll över dessa familjer löste sig problemen. Trots det höll sig vissa barn i landet undan skolplikten. Exempelvis fanns ända in på 1930-talet många barn uppväxta i romfamiljer som inte var delaktiga i folkskolan, även om många

som själva var romer förespråkade tillsättande av en särskild tillsyningsman för att ändra saken.

I regel var det inte folkliga påtryckningar som ledde till beslutet om en allmän folkskola. Snarare såg nog många bönder ute i socknarna mest besvär med en skola. Man behövde en uppvärmd lokal, skolböcker och lärare. Det värsta var kanske ändå att barnen var tvungna att infinna sig där flera timmar varje dag istället för att hjälpa till med sysslorna hemma. Finansieringen av skolorna sköttes helt av skoldistriktet. Var området mycket fattigt kunde man få statsbidrag och till och med dispens att istället för en egen skola sätta barnen i flyttbara skolor som kom till byn då och då.

Ett av få exempel på folkskolor som egna arkivbildare är Sala landsförsamlings skolor med material från folkskolorna i Sala socken (1865–1922). Materialet omfattar cirka en hyllmeter av protokoll, betyg och närvarolistor och utgörs av ungefär samma sorts handlingar som man finner i kyrkoarkiven. Materialet kommer bland annat från skolor i Åby, Norrkifsta och Broddbö.

Skolarkivet från Sala är ett ovanligt exempel. Söker man på folkskola i *Nationell ArkivDatabas* (NAD) blir träffarna inte särskilt många. I början var nämligen kyrkan ansvarig för folkskolorna vilket innebär att handlingarna från de skolor som verkade i skolstadgans barndom inte utgör separata skolarkiv utan står att finna i kyrkoarkiven. Dessa är indelade på ett lite annat vis än skolarkiven, som är indelade enligt allmänna arkivschema. Under serie K IV, Skolrådets protokoll, finns i de flesta kyrkoarkiv protokoll angående sockenskolans grundande och de frågor som diskuterades i skolråden. Dessa kan vara uppblandade med skolstadgor och elevlistor med betyg. En annan vanlig beståndsdel i arkiven är listor över skolpliktiga

barn i socknen, vilka kan vara av intresse exempelvis för släktforskaren. Protokoll från sockenstämmorna (serie K I) kan också beröra skolan med noteringar om skolbyggnader och tillsättning av lärartjänster. Under serie L II i kyrkoarkiven finns räkenskaper angående skola och undervisning. Även Uppsala och Strängnäs domkapitelarkiv har handlingar om ekonomi och förvaltning, i första hand från katedralskolorna.

Till slut vill jag också uppmärksamma läsaren på en typ av folkskola som är ganska undanskymd i arkivet. Det är de ”övningsskolor” som hörde till folkskoleseminarierna eller småskoleseminarierna där de nya folkskollärarna utbildades. Betyg och andra handlingar från dessa skolor finns i arkiven efter seminarierna, se vidare under rubriken lärarutbildningar nedan.

Bland siffror och kassaböcker

Ett annat bevis på hur innehållsrika kyrkoarkiven kan vara är det räkenskapsmaterial som finns där. Varje socken ansvarade som sagt enligt 1842 års lag för medel till den egna skolan. Räkenskaperna för de tidiga skolorna kan i vissa fall hittas i kyrkoarkiven under huvudavdelning L eftersom det ofta var på den kyrkligt anknutna sockenstämman man beslutade att göra en insamling för skolan eller starta en speciell skolkommitté.

Ibland finns också undervisningsstatistik i kyrkoarkiven. Ett exempel är Tumbo kyrkoarkiv där man får siffror på hur många barn som undervisats varje år, som tagit examen eller som uteblivit från undervisningen. Dessutom finns en uppställning över kostnaderna för skolan i form av lärarlöner och kostnad för skolmateriel och bränsle samt hur mycket statsbidrag man erhållit. Det finns också försäkringshandlingar rörande skolhuset samt ansökningar om statsbidrag för att finansiera lärarlönerna.

Läroverk och realskolor

På landsarkivet finns arkiven efter ett antal läroverk och gymnasier. De största är arkiven för de högre allmänna läroverken i Uppsala (64 hyllmeter), Falun (45 hyllmeter), Strängnäs (34 hyllmeter) och Enköping (15 hyllmeter). Något mindre är arkiven från Karlbergsskolan i Köping, Ludvika högre allmänna läroverk, Sala gymnasium och Sätters pedagogi. Alla dessa utgör dock mindre än hälften av de 21 allmänna läroverken i landsarkivets distrikt. Hur man går tillväga för att hitta de arkiv som inte finns inlevererade förklaras längre fram.

Utöver de allmänna läroverken finns arkiven från privata läroverk; se nedan under rubriken privata läroverk. Också en del realskolearkiv har lämnats hit, nämligen arkiven från Sätters pedagogi, Sala realskola, Ekebyskolan i Sala, Kopparbergs samrealskola och Nora samrealskola (brandskadat). Störst är arkivet från Kopparbergs samrealskola med sina sju hyllmeter. Även arkivet efter Mariefreds pedagogi förvaras på landsarkivet men är inte så lätt att hitta i *Nationell ArkivDatabas* (NAD) då det ligger i Mariefred-Kärnbo församlings kyrkoarkiv.

Materialet i läroverken, realskolorna och gymnasierna skiljer sig inte åt nämnvärt. Därför har jag valt att behandla dem i samma avsnitt utan att göra större skillnad på dem. I verkligheten var skillnaden större; en studentexamen smällde bra mycket högre än en realexamen och det dröjde länge innan realexamen gav behörighet till universitetet.

I min genomgång av arkiven från läroverken och realskolorna har jag valt att fokusera extra på några arkiv som är goda representanter för läroverksarkiven: Falu högre allmänna läroverk, Högre allmänna läroverket i Uppsala och Kopparbergs samrealskola. Många av de arkivserier man träffar på där har motsvarigheter i andra läroverksarkiv.

Lärarinnan Lilly Jansson med sin högtidsklädda småskoleklass. Småskolan var de lägsta bland folkskolans klasser. Fotografiet är taget i Leksand år 1913. (Uppsala småskoleseminariums kamratförening volym 3)

Innehållet behandlas tematiskt med inriktning på framträdande delar i arkiven som ofta är speciella för läroverksarkiven. Jag gör dock även jämförelser med exempelvis folksko-

lornas och specialskolornas arkiv. De olika temana är tänkta som inspiration för forskare att finna givande forskningsämnen.

Arkivens material och olika sätt att nyttja det

För den som är intresserad av hur elevsammansättningen såg ut kan det vara idé att titta i skolkatalogerna som finns bevarade från de flesta skolor. Faderns yrke redovisas så gott som alltid och ibland även en bostadsadress, vilket kan vara nog så belysande för att klargöra vilken social status eleven hade. Skolkatalogerna är också nyttiga för att leta efter specifika personer och ofta lättlästa i tryckt format. Matriklar över eleverna är också bra att leta i; ofta är de uppdelade i inskrivna och avgångna elever.

För en fin överblick över vilka klasser skolan bestod av, vad de undervisades i och vilka läroböcker som användes, notiser om läromateriel, förändringar av skolbyggnaden, olika skolföreningar och andra översiktliga fakta rekommenderas årsredogörelserna för skolan. Denna typ av material är ganska specifik för läroverken, realskolorna och gymnasierna. Redogörelserna är ofta små, tryckta volymer som brukade delas ut till föräldrarna och andra intresserade som en sorts verksamhetsberättelser över undervisningen. Under arkivnamnet "Läsårsberättelser för diverse skolor" finner vi en samling med sådana tryckta årsredogörelser från skolor som i övrigt inte har sina arkiv på landsarkivet. Bland dessa kan nämnas Högre allmänna läroverket i Eskilstuna, Tekniska gymnasiet i Örebro och Uppsala enskilda läroverk. Häftena är företrädesvis från 1940- och 1950-talen men man kan hitta både yngre och äldre läsårsberättelser.

Självfallet existerar också stora mängder räkenskaper och ekonomiska handlingar i läroverks- och gymnasiearkiven. Här

finns mycket information att hämta om skolornas dagliga utgifter och inkomster och rika möjligheter att skriva ekonomisk historia. Förutom vanliga kassaböcker och huvudböcker förekommer en del andra typer av ekonomiska handlingar.

I Strängnäs gymnasiums arkiv finns volymer med redogörelser för domkyrkans och skolans fastigheter och jordar från år 1625 och några hundra år framåt. Vissa av dokumenten är svår-lästa för den som inte är van vid 1600-talets slängiga handstil men föregås av en innehållsresumé i nyare stil längst fram i volymen.

Bland räkenskaperna kan man också hitta lönekort och material om terminsavgifter. Dessa blandas med material om avgifter till bibliotekskassan, materielkassan och premie- och fattigkassan. Räkenskaper för ljus- och vedkassan ingår också och är ett exempel på en avgift som försvann när elektricitet blev vanligare men som förstås var viktig då den var i bruk. Eleverna på högre allmänna läroverket i Falun betalade varje läsår tio kronor för att skolsalen skulle vara uppvärmd och ljus till läsning finnas. Inom avdelning A kan man ibland finna protokoll från terminsavgiftsnämndens sammanträden där man kan se vilka som befriades från sådana avgifter eller fick reducerad terminsavgift.

Just arkiven från gymnasier och gamla läroverk hör till de skolarkiv som tenderar att få efterleveranser av material. Det rör sig i så fall om gamla handlingar som har påträffats senare än då huvuddelen av arkivet levererades. Sådant senare levererat material kan ta tid på sig att komma in i förteckningarna, vilket kan vara bra att veta om man inte direkt hittar det man letar efter. Det lönar sig alltid att fråga i expeditionen!

Betyg, examina och andra prövningar

Betygskataloger är något av det mest efterfrågade materialet bland skolarkiven. Tillsammans med kataloger över särskilda prövningar och examensprotokoll ger de oss en bild inte bara av den enskilda elevens prestationer utan även av hur man behandlade eleverna och vilka egenskaper som förväntades och bedömdes. Arkiv från läroverk, gymnasier och realskolor har störst mängd betyg men i så gott som samtliga skolarkiv finns betyg i större eller mindre skala.

Många som besöker landsarkivet är främst ute efter sina egna eller sina äldre släktingars betyg, vilka i de flesta fall är tämligen lätta att hitta fram till och nästan alltid finns bevarade. Oftast hittar man dem under avdelning D men de kan också finnas med som bilagor till examensprotokollen under avdelning A. De brukar vara inbundna i volymer uppdelade på terminer eller läsår. Betyg har tillsammans med andra medel motiverat eleverna att underordna sig skolans drill och hårda regler. Ibland är floran av betyg i förteckningarna förvirrande; examenskataloger, betygskataloger, terminslängder, examenslängder, flyttnings- och inträdesprövningar och omprövningar för examen. Så kallade flyttnings- eller prövningsbetyg är de betyg som angav om kunskaperna var tillräckliga för att flytta upp en klass. Ibland finns också omprövningar i studentexamen där eleverna har läst upp vissa ämnen och gått upp i nya prövningar.

Avgångsexamina var uppdelade i muntliga och skriftliga prov och vid godkänt resultat i det skriftliga provets alla ämnen fick man tillåtelse att gå upp i den muntliga prövningen. Ibland finns både terminsbetyg för varje läsår och avgångsbetyg för studentexamen och realexamen bevarade. Detaljrikedomen i

katalogerna skiljer sig åt men har man tur finns åtskilliga intressanta uppgifter.

Här kan man se namn och födelseår på eleverna i varje klass. Ålder var inte lika styrande som nuförtiden och ofta kunde det skilja flera år mellan eleverna i samma klass. Det hörde snarast till vanligheten att man blandade åldersgrupper och ibland fick de äldre eleverna undervisa de yngre i klassen medan läraren gick omkring i salen och övervakade arbetet. Det kunde vara uppåt sex års ålderskillnad på eleverna i samma klass vid sekelskiftet 1900. Eleverna i samma klass hade ibland också varit olika länge i klassen; även om det verkar ha varit ganska ovanligt finns det några sådana fall där eleven inte har kunnat uppnå kunskapsmålet och tvingats stanna kvar i klassen medan klasskamraterna gått upp en klass. För elever som hade bristande kunskaper i något enstaka ämne kunde lärarkollegiet ge sitt medgivande till uppflyttning till nästa klass i alla fall.

Då och då hände det att någon elev som inte tillhörde läroverket ändå fick lov att avlägga examen där i egenskap av privatist. Detta är mindre vanligt material men finns i arkivet för Högre allmänna läroverket i Strängnäs. Ofta gällde examen bara om några få ämnen. De övriga ämnena finns redan i bifogat avgångsbetyg från det läroverk eleven tidigare gått i. Möjligheten att gå upp i examen som privatist var speciellt viktig för unga kvinnor eftersom de inte släpptes in i läroverken förrän 1927. Från år 1870 hade de möjligheten att gå upp i privata examensprovningar vid universiteten. Att examen med behörighet att studera vid universiteten skulle ges av läroverken var långt ifrån någon självklarhet; ändå fram till 1862 prövade universiteten själva sina lärjungar i så kallade mogenhetsexamina. Många ynglingar från det adliga ståndet kunde ju läsa hela sin

utbildning ända fram till universitetsnivå med hjälp av informatorer i hemmet utan att ta någon examen från läroverket.

Ibland ger oss betygen intressanta anmärkningar om frånvaro från undervisningen. Detta ”skolk” delades upp i både giltigt och ogiltigt förfall. Närvaroplikten höll man hårt på och den som var borta alltför mycket kunde få dåliga betyg och mista möjligheten att få stipendier trots goda ämneskunskaper. Noteringar om försening kunde också föras in i betyget även om det rörde sig om så kort tid som 10 min. Denna minutdisciplin är ett tydligt tecken på hur skolans regler påverkades av teknologiska framsteg; i takt med att klockor blev vanligare ökade kraven på punktligheten.

De skriftliga proven från studentexamensprövningarna finns ofta bevarade i riklig mängd men ibland bara för särskilda år eller ämnen. Högre allmänna läroverket i Falun är den enda av landsarkivets skolor för vilken alla examensprövningar ska finnas bevarade för alla år och i samtliga ämnen. I andra fall har bara skrivningarna i svenska sparats, vilket är reglerat i Riksarkivets gallringsbeslut 329 (1972). En del skolor har behållit alla skrivningar för de år som slutar på 3 och 8. På landsarkivet gäller det de högre allmänna läroverken i Sala och Uppsala. Realexamensskrivningar styrs av ännu ett gallringsbeslut, nr 411 (1974), och samtliga skrivningar finns bevarade de år som slutar på siffran 0. Letar man i arkiven finner man att alla skolor inte har tillämpat gallringprinciperna. Det finns alltså möjlighet att hitta skrivningar även från andra år eller andra ämnen än vad man kan förvänta sig.

Elevens röst – skolföreningar och skoltidningar

Föreningsmaterial är långt ifrån det vanligaste materialet i arkiven men förtjänar att uppmärksammas lite extra eftersom det

är så rikt på intressant innehåll. Läroverksarkiven har störst del av material från elevföreningar. Reglementen, protokoll och föreningsräkenskaper är mest frekvent förekommande. Har man tur finns det också skoltidningar eller speciella förenings-tidningar. I arkivet för Högre allmänna läroverket i Uppsala finns fortfarande Tidningen "Concordia" i flera årgångar ända från år 1848 fram till 1880. I skoltidningarna möter vi elevernas anekdoter om vardagen, påhittade historier och sanna, dikter, skämtsamma teckningar och lekfulla referenser till samtida politik. Karikatyrer och spefulla teckningar syns på var och varannan sida, ibland ganska vulgära. Tydligt fann man stor humor i att rita spyende skolgossar och studenter.

Föreningshandlingar finns på åtskilliga håll. Fjellstedtska skolans arkiv döljer ett ovanligt stort föreningsmaterial med protokoll och stadgar från ett antal olika föreningar som funnits på skolan. En matrikelbok från elevföreningen Knalleförbundet visar sig innehålla inte bara medlemmarnas namn utan också uppgifter om deras vidare livsöden efter att de lämnat skolan. Här kan vi se att de flesta blev präster, men en banktjänsteman och en folkskollärare skymtar också. Protokollsböckerna från föreningen är snarare utformade som berättelser om samkväm och "hippor" än som gängse protokoll med paragrafstycken.

I arkivet från Högre allmänna läroverket i Uppsala finns exempelvis protokoll från Fosterländska Förbundet och gymnasierådet (elevrådet). Där finner man också ett förhållandevis rikt material från skolans rektoristförening.

Från det privata internatläroverket Solbacka har elevföreningen Solbackapojkarna ett alldeles eget arkiv på landsarkivet. Tillstånd krävs dock, se nedan under rubriken privata läroverk.

Examens katalog vid Skolan af Västermören 1886 för Sätters Pedagogi.

Nr	Lärjungens namn.	Född.	Ankomst till huseverket efter terminens slut och anmält förfall för utlämnandet.	Prövas under terminens lopp. Antal timmar.	Uta gitt för till.	Årsalltid vidtänkt under lifvande för.	Vittor en insigter i följande ämnen. Det öfre betyget utmärker insigter, det undre flit.										Erfarenhet.	
							Öfningssam.											Årslön.
							Kristendom.	Matematik.	Tyska språket.	Historia och Geografi.	Ämnen.	Teckning.	Hand.	Gymnastik.	Öfversättning.			
	<u>Öfver afdelningen</u>																	
1	Elio Bergman.	1869	3/11	9														
2	Karl Johan Eriksson	1870	1/10	ankom d. 1/10	57													
3	Abria Leander Lind	1871	8/5	48														
4	Gustaf Reinhold Lindgren	1872	3/11	6														
5	Karl Gustaf Andersson	1873	1/10	9														
6	Gustaf Bergman	1869	2/10	147														
7	Karl August Karlsson	1871	1/10	ankom d. 1/10	54													
8	Klas Wilhelm Sjöberg	1870	7/12	32														

Bokstäfvens bemärkelse i afseende på:

1. Insigter och flit:

A. Betyg.

B. Gållad.

C. Flitning.

D. Gållad.

2. Uppförande.

A. Mycket godt.

B. Gått.

C. Ökändhet.

D. Mått ståtligt.

Ämnen.

18

Klassföreläsare.

En sida ur examenskatalog för Sätters pedagogi år 1886. Förutom betyg i flit och uppförande ser vi också hur väl eleverna lyckades i kristendom, matematik och naturlära. Frånvaro noterades noggrant, liksom orsaken till den. Man förde även anteckningar om eleverna reste bort till annan ort under loven. Då kunde de få till uppgift att skriva uppsats om den ort de besökte. Just i den här klassen tycks dock alla ha stannat hemma under ferierna. (Sätters pedagogi AII:4)

Läroverken är de dominerande vad gäller skoltidningar likväl som elevföreningar. Handlingarna från syföreningen på Örebro dövstumskola, Birgittaskolan, sticker därför ut lite extra och kan vara värda en titt. Syföreningen finns dokumenterad för åren 1936–1956 och handlingarna finner man i Birgittaskolans arkiv serie Ö2.

Ett föreningsarkiv från småskoleseminariet finns i form av Uppsala småskoleseminariums kamratförening (1881–1971). Det täcker inte många hyllmeter med sina tre volymer men är spännande material för den som vill studera vad som hände med de lärarinnor som utbildats i småskoleseminariet. Förutom ganska detaljerade och avslappnat förda protokoll märks bland innehållet gästböcker, fotografier, tidningsklipp och handlingar rörande jubileer, såväl som roande innehåll i form av spex och vers. Dokumenten gäller ofta enskilda personer, som minnesord och pressklipp rörande avlidna medlemmar. Medlemslistor och stadgar, som brukar finnas i föreningsarkiv, saknas däremot. Ett eget arkiv har också Uppsala läroverks nykterhetsförening fått, men det innehåller bara en enstaka volym med handlingar 1927–1951.

Något som är unikt med ovannämnda material är att det låter eleverna komma till tals och visa fram vad som är viktigt för dem, något som det oftast inte finns utrymme för i övriga handlingar. Säkert kan många intressanta forskningsfrågor besvaras med nämnda handlingar som grund.

Idrottsliga lekar och elevernas fysiska fostran

Forskning kan såklart även fokusera på ett visst skolämne. Genom skrivningar, undervisningsdagböcker och liggare över uppsatsämnen kan man få viss insikt i vad eleverna lärde sig.

Ett ämne som är extra tacksamt att söka information om är idrott. Det är lite lättare att hitta källor som rör idrott jämfört med andra skolämnena, eftersom det på ett naturligt sätt genom sin karaktär avskiljer sig från läsämnen. Man stöter ibland på särskilda arkivvolymer innehållande enbart handlingar om just idrott, till exempel listor över idrottsdagar med olika aktiviteter.

Idrottsrelaterat material kan också vara insmuget i andra handlingar som dagböcker, betygskataloger och protokoll. Enkla redogörelser för idrott och friluftsdagar kan exempelvis finnas i folkskoleseminariernas dagböcker, som även är uppbladdade med betygskataloger. I en del betygskataloger kan man, förutom ett idrottsbetyg, också finna uppgifter om eleven klarat av skolans simprov. Ofta lämnar idrotten spår i form av frånvaroanteckningar eller anteckningar om godtagbara ursäkter för att slippa undan gymnastiktimmarna.

Även idrottstävlingar kan lämna spår i arkiven. I elevföreningen Solbackapojkarnas arkiv från internatet Solbacka finns material om idrottsutmärkelser och handlingar angående tävlingar mot andra internat. Material angående skytteföreningen finns också.

Högre allmänna läroverket i Uppsala har i arkivet en hel del idrottsrelaterat material, bland annat från Katedralskolans idrottsförening som än i dag är aktiv, men också från den nedlagda skytteföreningen.

Exempel finns även utom läroverksarkiven. De unga männen på Broby lantbruksskola för döva undervisades i gymnastik. Ingående moment var torrsimsövningar, något knappt någon gymnastiklärare i dag skulle komma undan med, och hållningsgymnastik för att bygga upp en rak hållning hos eleverna.

Man kan också finna spännande material i byggnadshandlingar för skolorna. En gymnastiksal var under långa tider långt ifrån någon självklarhet, särskilt inte i de mindre folkskolorna på landet. Utomhusaktiviteter var vanliga när vädret tillät och vintertid tvingades man göra gymnastikövningar i skolsalen så gott det gick. Bygget av en gymnastiksal kunde vara en stor sak som satte spår i protokoll, byggnadshandlingar och tidningsurklipp.

Allmänt kan man konstatera att det inte är alldeles lätt att forska om ett visst skolämne. Tid och tålamod krävs för att hitta rätt material i arkivmassorna, eftersom det kan vara ganska utspritt och osynligt i förteckningarna.

Personhistoria

Många som söker sig till skolarkiven är intresserade av att ta reda på mer om en bestämd person, exempelvis en släkting eller en elev som i vuxenåldern blev mer eller mindre berömd. Hur går man då tillväga? Till att börja med är avdelning D av intresse med sina matriklar och kataloger, där man kan se när eleverna skrevs in i och avgick från läroverket. Betygen är förstås också spännande att leta upp. Under samma avdelning kan man i vissa arkiv hitta elevkort med närmare information om eleverna. Genom matriklarna och betygen får man reda på vilken klass eleven gått i, och efter det är det lätt att gå in på avdelning F, där proven för examen ligger, och leta reda på examensskrivningen. Skrivningarna är uppställda ämnesvis och sedan efter klass.

Under avdelning E finner vi inträdesansökningar som kan berätta mer om personen innan han eller hon inträdde i läroverket. Till exempel finns ofta en kopia på den inskrivnes betyg från tidigare skolor. Misstänker man att ärenden angående eleven berörts i brev kan man också söka i diariet efter korrespondens angående personen. Enskilda elever kan också finnas omtalade i kollegieprotokollen, men tyvärr finns det inga personregister till dem så sökningen kan vara tidsödande.

Vill man veta mer om en enskilds elevs ekonomi kan avdelning G ha listor över stipendier och vilka de utgått till samt uppgifter om vilka elever som slapp undan terminsavgift eller

andra avgifter till skolan. Listor över elever som fått stipendier kan också finnas under avdelning D.

Ibland är det inte en elev man söker utan en lärare som varit verksam vid läroverket. Under avdelning D finns ofta tjänstematriklar som talar om vilka som tjänstgjort på skolan samt speciella liggare över deras tidigare tjänstgöring vid andra skolor. Är man nyfiken på vilket omdöme läraren fick för sitt arbete kan man hitta utfärdade tjänstgöringsbetyg. Där syns också hur länge läraren varit på skolan och i vilka ämnen han eller hon undervisat. Ibland finns också material om praktiktjänstgöringen som blivande läroverkslärare gjorde samt bevarade provuppsatser från dessa lärarkandidater. Räkenskaperna i arkivet innehåller listor på de anställdas löner och pensionsavgifter.

Även lärarhögskolorna kan bjuda på material av personhistoriskt intresse. Speciellt Uppsala lärarhögskola har digra volymer med elevakter som även innehåller bilder på lärarkandidaterna som studerade där.

Personarkiv kan också innehålla skolrelaterat material. Ett spännande exempel är Gerda Alins samling (Strödda accessioner nr 114) som innehåller 67 brev till lärarinnan Greta Alin, skrivna 1912–1919. Personliga brev av det här slaget är ganska sällsynta på landsarkivet och detta är ett fint källmaterial för den som letar efter något mer personligt om en lärarinnas liv i början av 1900-talet.

Pedagogisk forskning

Genom skolans historia har många olika idéer om pedagogik varit aktuella. Ett sätt att komma åt dem är att studera de läroböcker som använts och de böcker som erbjöds eleverna i skolbiblioteket. Förteckningar över dessa finns i de flesta av läro-

verksarkiven. Under serie F hittas arbetsordningar, det som vi idag kallar scheman, som visar olika ämnen och det totala antalet timmar. Förteckningar över uppsatsämnen finns också och ger en bra bild av vilka ämnen eleverna sysselsattes med i sina uppsatser. Bevarade skrivningar och prov finns i större eller mindre mängd, som redan nämnts ovan. Likaså ingår större eller mindre samlingar av enskilda elevarbeten i flera av läroverksarkiven, bland annat i arkivet för Högre allmänna läroverket i Uppsala. Endast ett urval är bevarade men i flera fall är samtliga bokförda i en särskild liggare över specialarbeten där man kan se information om arbetet; en uppsatsrubrik, ett slöjdföremål eller ett projekt samt inom vilket ämne arbetet är gjort.

I folkskoleinspektörernas och länsskolnämndernas arkiv finns också liggare över läroböcker samt material om hur skolans undervisning styrdes uppifrån.

På landsarkivet finns ytterligare arkiv med koppling till pedagogik och undervisning som inte redovisats i den här skriften, bland annat arkiv från Specialpedagogiska institutet och Barnpedagogiska institutionen vid Uppsala universitet.

Material om skolbyggnader och skolhus

Ofta hade skolhuset en central plats i bygden och har, då skolverksamheten flyttats, levt kvar som bygdegård eller annan form av träffpunkt. En del är nu privata bostäder. Dessa är några anledningar till att det finns ett intresse att ta reda på mer om skolhusens historia. De större läroverksbyggnaderna kan dessutom vara intressanta ur byggnadshistorisk synpunkt och spegla skolans historia.

Frågan om skolhuset och dess uppförande var en av de skolrelaterade ärenden som brukade debatteras flitigast på sockenstämmorna. Ofta fanns ett stort motstånd mot att uppfö-

ra en speciell byggnad enbart för skolbarnen. I vidsträckta socknar kunde den ju ändå bara utnyttjas av ett fåtal barn. Därför höll man oftast till i redan befintliga byggnader; sockenstugan eller klockarbostaden kunde mycket väl fungera även som skolsal.

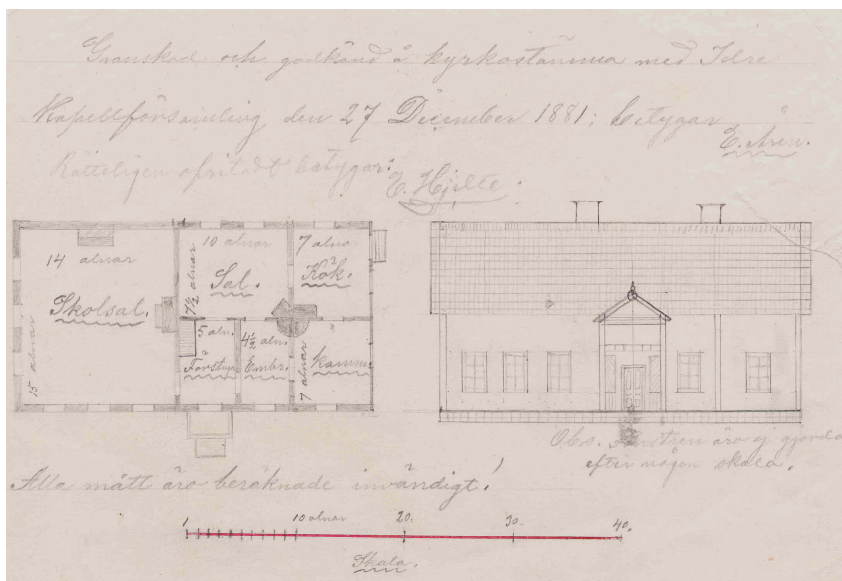
Så kallade blåritningar finns i vissa skolarkiv men långt ifrån alla. Huvudavdelningen för ritningar och kartor är serie J. Ibland ligger de samlade under avdelning F eller Ö men stundtals kan de vara insprängda i byggnadsnämndsprotokoll, lokalstyrelsens protokoll eller liknande. Många ritningar till folkskolor finns också i kyrkoarkiven.

Det kan också vara värt att titta i folkskoleinspektörernas och folkskolenämndernas arkiv eftersom de inspekterade många skolhus. Särskilt detaljerade uppgifter finns om lärarbo-städer och deras bostandard. När en ny skola skulle byggas sändes ritningar till folkskoleinspektören för godkännande och för beviljande av statsbidrag. Därför finns det en del ritningar till skolor i folkskoleinspektörernas arkiv. Ett exempel ur Uppsala läns folkskoleinspektörs arkiv är ritningar till folkskolan i Enköping med tillhörande arbetsbeskrivning. Det redogörs detaljerat för vilka snickeri- och målningsarbeten som ska utföras, och allt från schaktning och dränering till takrännor går igenom.

Skolhusen kunde se väldigt olika ut och var inte alltid så lämpliga för att bedriva skolverksamhet. Därför föreslog folkskoleinspektören Abraham Rundbäck i sin inspektionsberättelse av år 1862 att ritningar till varje skolhus skulle godkännas av en folkskoleinspektör innan huset uppfördes och att lokalerna skulle byggas efter bestämda regler. Ett exempel på en sådan regelbok är *Normalritningar till skolanläggningar för folkskolan jämte anvisningar och beskrivningar* vilken utarbetades

av ecklesiastikdepartementet och som föregicks av 1865 års *Normalritningar till folkskolebyggnader jämte beskrivning*, denna utarbetad av Kungl. överintendentsämbetet. Allt gås noggrant igenom; kapprum, olika ämnesrum, skolkök, uthus, trädgård, belysning och möbler samt mycket annat.

Ritningarna finns mestadels i landsarkivets kart- och ritningssamling. De ritningar som är kvar i volymerna ligger ofta som bilaga till andra handlingar. Flera skolor, till exempel Fjellstedtska och Högre allmänna läroverket i Strängnäs, har också byggnadshandlingar som inte är ritningar till nybyggen. Det rör sig om ritningar till ombyggnationer, ombyggnadsförslag och pressklipp om byggarbetet.

Skolhusen dyker upp där man minst anar det. Denna lilla kladdritning över skolhuset i Idre 1881 återfinns i folkskoleinspektör F W Åmarks arkiv. Planlösningen med skolsal, kök och kammare – skola och bostad i ett, framgår tydligt.

Privata läroverk

Man får inte glömma bort att de kommunala folkskolorna och gymnasierna inte var de enda bildningsalternativen. Privatskolor var ett alls inte ovanligt alternativ för dem som hade pengar nog och ville försäkra sig om utbildning med god kvalitet eller med viss specialinriktning.

På landsarkivet förvaras arkiven efter två privata läroverk, Solbacka läroverk (handlingar 1903–1973) och Fjellstedtska skolan i Uppsala (1825–1982). Solbacka har ett ganska omfattande arkiv på cirka 30 hyllmeter med ungefär samma typ av handlingar som finns i andra läroverks arkiv. Det var ett internat för pojkar; flickor deltog i undervisningen men bodde inte på skolan. Skolan ställde högre krav på sina elever än de flesta andra skolor och elevens första år var ett provår, varefter det beslutades om han eller hon fick stanna eller inte.

Handlingarna består till största delen av elevernas skrivelser, korrespondens och ansökningshandlingar. Alla eleverna finns inskriva i elevmatriklarna. Protokoll av olika slag och betygskataloger finns här, liksom i de flesta skolarkiv. Katalogerna med årsredogörelserna är, liksom för läroverken i övrigt, bra att titta i för att studera den officiella bilden av skolans verksamhet. En annan riklig del av arkivet är korrespondensen. Här finns i jämförelse med andra skolor ganska många brev från lärjungarnas föräldrar till rektorn, antagligen för att denne på en internatskola i högre grad måste utgöra länken mellan eleven och föräldrarna än vad som är nödvändigt i andra skolor. Arkivet innehåller även oförtecknat material. En snabb genomgång ger intrycket att det består av handlingar av blandad typ, exempelvis skoltidningar, pressklipp, böcker och fotografier.

Från Solbacka finns också arkivet efter föreningen Solbackapojkarna. Tillgängligheten till detta arkiv är strikt reglerad och tillstånd från Solbackapojkarnas styrelseordförande krävs för att man ska få titta i det. Bland innehållet märks, förutom pressklipp, fotografier och personliga redogörelser för skoltiden, även protokoll, medlemslistor, korrespondens, kassaböcker och räkenskaper. Skolans egen "Solbackatidningen" finns i årgångar från 1940-talet fram till 1998. Innehållet i arkivet har visat sig kunna uppfattas kontroversiellt, speciellt efter att Jan Guillou gav ut sin bok "Ondskan" (1981) med påstådda självbiografiska minnen av sin tid på Solbacka i slutet av 1950-talet. Han målar där upp en mörk bild av ett pennalistiskt system med stark koppling till skolans elevkultur. I Solbackapojkarnas arkiv finns också handlingar från andra elevföreningar som skytteföreningen och historiska föreningen.

Fjellstedtska skolans arkiv är något mindre. Undervisningen hade en kristen inriktning och många av eleverna blev präster efter avslutade studier. En mycket framträdande del är serien ansökningshandlingar vars innehåll berättar mycket om det elevklientel skolan lockade till sig. Förutom betyg och diverse intyg på god hälsa och vandel finns också redogörelser för varför eleven sökte sig just till den här skolan, vilka ibland kan ge utförlig information om den enskilda eleven.

Skolor av andra typer

Folkskolorna och läroverken var basen i skolväsendet och är dominerande bland skolarkiven. På landsarkivet finns dock även arkiv från andra sorters skolor, skolor som tog emot barn och ungdomar som inte var välkomna eller kunde tillgodogöra sig undervisningen i det vanliga skolsystemet. Detta gällde elever med handikapp men också elever med kriminell bak-

grund eller ansträngda familjeförhållanden. Speciellt för den senare elevkategorin var det mer fråga om uppfostringsanstalt än skola.

Skolor för handikappade

Undervisning för blinda och döva är ett förhållandevis nytt koncept i jämförelse med det traditionella undervisningsväsendet. I äldre tid saknades framförallt insikt om vikten av utbildning även för handikappade, men också kunskap och resurser. Först i början av 1800-talet tycks tankarna om specialundervisning ha slagit rot ordentligt. 1786 diskuterade riksdagen inrättandet av en dövskola, dock utan att fatta beslut om detta. Anledningen ansågs vara att det fanns alltför få döva i Sverige, trots att en någorlunda tillförlitlig räkning inte gjordes förrän i början på 1800-talet. 1860 blev prästerna skyldiga att uppteckna alla i socknen som var döva, blinda eller på annat sätt handikappade.

I början på 1800-talet uppkom en av de tidigaste kända privatskolorna för döva, grundad av Gustaf Abraham Silverstolpe. Skolan undervisade bara ett fåtal elever och dess existens blev inte långvarig. Bättre lycka följde den av Pär Aron Borg grundade Manillaskolan från 1809, vilken kom att räknas som den allra första skolan för både döva och blinda. Skolan undervisade även några utvecklingsstörda elever. Upprepade bidrag av statliga medel gjorde att skolan växte och gav plats åt alltfler ungdomar i behov av specialundervisning. Manillaskolans verksamhet pågår än i dag.

Specialskolorna i landsarkivets samlingar domineras av dövskolor men arkiv från skolor för blinda kan också hittas, exempelvis arkivet från Ekeskolan. Vi ska dock börja med att titta på arkiven från dövskolorna. Charlottendals skolhem (ma-

terial 1941–1957), grundades som en privat skola redan 1929 av Karin Danell. Både döva barn och hörande antogs till Charlottendal, och ofta hade de även någon form av tilläggshandikapp eller språkstörning. År 1969 byttes namnet till Hällsboskolans resurscenter (1969–2001) och fick statligt stöd. Dess elevunderlag var detsamma som Charlottendals. I våra dagar har Hällsboskolan filialer i Sigtuna och Umeå. Charlottendal och Hällsbo är uppdelade som varsin arkivbildare, trots att det egentligen är fråga om samma skola.

Från både Charlottendal och Hällsbo finns stora mängder elevakter och psykologjournaler samt utredningar av hörselskador och talsvårigheter. Utredningarna bjuder på många intressanta omständigheter kring barnens familjeliv och samspelet med andra barn. Medicinska utredningar och sjukjournaler finns också, ofta med uppgifter om ärftlighet och förlossningsomständigheter. Hittar man psykologjournaler innehåller dessa dokumentation av tester som eleven genomgått samt psykologbedömningar.

Samma typ av information hittas i arkiven för alla specialskolorna, vanligtvis under avdelning F med underserie ”Elevakter” eller liknande rubricering. De kan vara uppordnade på olika sätt, exempelvis efter elevernas födelseår som i Ekeskolans arkiv. En lista på elevnamnen i akterna och deras personnummer finns därför medliggande i själva arkivmagasinet (ej tillgänglig för besökare). För den som vill hitta en särskild akt kan det också vara värt att kontrollera länsskolnämnderna. Både nämnderna i Uppsala och Örebro har akter om synskadade och rörelsehindrade elever. Hällsboskolans elevakter för elever födda efter 1981 är överförda till Specialpedagogiska institutet.

Flera skolor liknande Hällsboskolan finns det arkiv för. Åsbackaskolan i Gnesta (1965–1992) var specialiserad på elever som både var hörselskadade och hade en utvecklingsstörning. Statens skol- och arbetshem för döva å Mogård (1955–1964) var en föregångare till Åsbackaskolan. Båda skolornas arkiv förvaras på Landsarkivet i Uppsala.

Även Birgittaskolan i Örebro (1874–2000) tog emot hörselskadade elever, de flesta i högstadietåldern. Egentligen startade skolan först 1961 men dess föregångare (vars handlingar ligger med i Birgittaskolans arkiv) började sin historia 1874 med landstinget som huvudman. Mer praktiskt inriktad var Lantbruksskolan för döva i Broby (1938–1959), där unga män skolades i trädgårdsskötsel och lantbruk. 1959 ombildades denna till Bärby yrkesskola, en ungdomsvårdsskola för ”svagt begåvade” pojkar på 14–16 år. Om yrkesskolans arkiv se vidare under rubriken ungdomsvårdsskolor. Även om en del av ovan nämnda skolor i vissa skeden tog emot synskadade elever, finns det som sagt endast en skola i arkiven med huvudsaklig inriktning på synskadade. Ekeskolan i Örebro (1964–2001) tog emot blinda med tilläggshandikapp. Skolan grundades redan 1886 i Skara och tillhör en av de äldsta specialskolorna.

Uppgifter angående enskilda elever kan förutom i elevakterna också hittas i elevförteckningar, på elevkort, i korrespondens och i skolhälsovårdsjournalerna. Tillgängligheten till material där känsliga personuppgifter förekommer är ofta begränsad, dock med en sekretess på högst 70 år. I de fall där materialet är äldre är alla berättigade att följa de engagerande livsöden som handlingarna innehåller.

För den som vill sätta sig in i villkoren för skolornas och individernas existens och integration i samhället kan korrespondensen vara belysande (serie B och E). Brev om utskriv-

ning och skolinspektioner, brev till och från föräldrar och brev till och från personer inom skolverksamheten ger oss ibland möjlighet att följa ett ärende från början till slut. Vi får också ögonvittnesskildringar av vissa skeenden och olika personers syn på vad som försiggick på skolan.

Betyg är inte ett särskilt vanligt material i ovanstående skolors arkiv men finns representerat, främst från Birgittaskolan. I jämförelse med exempelvis läroverken hade ju specialskolorna betydligt färre elever samtidigt. Betygsdokumenten blir då färre av naturliga orsaker. Vill man följa elevers eget arbete i skolan och bilda sig en uppfattning om undervisningen finns möjligheter på flera håll, i synnerhet Birgittaskolan. Där har man sparat en del elevskrivningar, bland annat i modersmålet, samt anteckningsböcker där man dag för dag skrivit ner vad eleverna arbetat med i räkning, kristendom, naturkunnighet och andra ämnen. Från Charlottendal hittar vi såväl undervisningsmaterial i form av bildkort som elevers egna skrivböcker.

För mer information om själva skolan har man ibland tur att hitta handlingar om skolans historia, jubileumsmaterial eller informationsblad som delats ut till elever och personal. Någon sällsynt gång har man bevarat studier som gjorts på barnen och verksamheten, som skriften *Hör vad vi hör. En studie om kommunikation mellan seende vuxna och syndskadade begåvningshandikappade barn med språksvårigheter* från 1990 som finns i Ekeskolans arkiv serie F7b.

Ungdomsvårdsskolor

På landsarkivet finns även arkiven från ett par ungdomsvårdsskolor. Där hamnade ungdomar som av olika anledningar inte gick i den vanliga folkskolan eller grundskolan. Anledningarna kunde vara många såsom utbrett skolk, missbruk eller otillräck-

liga hemförhållanden. En del av ungdomsvårdsskolorna började som tvångsuppfostringsanstalter i privat regi eller drivna av landstinget. I början var de öppna anstalter men på 1950-talet startades, som en av de första, en sluten anstalt på Lövsta. Med tiden började man kalla uppfostringsanstalterna för skolhem istället. Ett annat begrepp var skyddshem. Här hamnade inte bara barn och ungdomar som var busiga eller småkriminella utan man kunde också placeras på skyddshem på grund av fattigdom eller för att föräldrarna inte klarade av att ta hand om en stor barnskara.

De institutioner som tog emot äldre ungdomar som inte var skolpliktiga kallades yrkesskolor. De kommunala skolor som hade yrkesutbildning kallades samma sak och bör inte förväxlas med yrkesskolorna för ungdomar med problem. 1983 uppgick de ”uppfostringsskolor” som inte tillhörde landstinget i kommunens verksamhet. 1994 övergick man åter till att stå under statens regi. I regel har detta inte påverkat arkivbildningen.

Eknäs, Åkerby och Lövsta är exempel på skolhem vars arkiv förvaras på landsarkivet. Åkerby var ett skyddshem som hade verksamhet mellan 1912 och 1952 men som därefter gjordes om till semesterhem för husmödrar. Numera är det en hotell- och konferensanläggning. Trots att sekretessen inte tillåter tillgång till alla handlingar finns mycket material som alla kan ta del av, till exempel årsberättelser som kan ge en översiktlig bild av verksamheten.

När det gäller yrkesskolorna finns arkiv från Håkanstorp (material 1959–1982), Sundbo (1938–1982), Bärby (1959–1982), Morängen (1928–1972) (med material från Almunge, Bistaborg, Bistagården, Mossebo och Sjötorp) samt Hornö yrkesskola (1928–1974) som var ett skolhem endast för flickor.

Morängens yrkesskola är i nuläget förtecknats som sex olika arkiv vilket kan tolkas som att det rör sig om olika skolor. I själva verket är det hela tiden samma institution och dess anslutna gårdar men under olika tider. På landsarkivet finns även material för Kållerredshemmet som var beläget i nuvarande Mölndals kommun i västra Götalands län. Trots att själva skolan inte låg i landsarkivets distrikt har handlingarna hamnat här eftersom skolan ägdes av diakonistiftelsen i Uppsala. Mellan 1920-talets senare år och 1971 fungerade denna anstalt som en lanthushållsskola med kristen inriktning för ungdomar mellan 14 och 18 år.

En titt på Sundbo yrkesskolas arkiv kan ge en fingervisning om hur yrkesskolornas arkiv brukar vara uppbyggda. Skolan öppnade 1921 under namnet Sundbo skyddshem och drevs då av landstinget. Staten övertog ansvaret 1938, vilket också är det år som arkivets äldsta handlingar stammar från. Namnet ändrades till yrkeshem och 1946 till yrkesskola. 1983 blev landstinget återigen ansvarigt för verksamheten. Både de äldsta och de yngsta handlingarna bör alltså sökas i landstingets arkiv som inte förvaras på landsarkivet.

Allmänna arkivschema har styrt förteckningen och arkivets uppbyggnad. Protokoll under avdelning A följs av utgående korrespondens. Diariet för Sundbo ser för de första åren ut som ett vanligt diarium med ämne och datum för korrespondensen men 1972–1982 övergår man till ”allmänna diariet” med ett tillhörande alfabetiskt register. Det kan vara praktiskt när man vet *vad* man söker men inte *från när*. Tjänstematriklar över personal som tjänstgjort på skolan följs av elevförteckningar över de intagna eleverna. Under samma serie hittar vi betygskatalogerna. De berättar om vilka ämnen eleverna undervisades i. Vanliga skolämnen som räkning, modersmålet och

samhällslära var viktiga men yrkesämnen lyser igenom i teknologi, jordbruks- och trädgårdslära, yrkes- och arbetslagstiftning samt bokföring. Eleverna fick även prova på yrkesarbete av olika slag, vilket också betygsattes.

Avdelning E innehåller utgående brev och skrivelser av olika slag. Myndigheter som barnavårdsnämnden (som ofta var drivande vid intagningen), socialstyrelsen och landstinget är vanliga mottagare men också föräldrar och övervakare mottar och sänder in brev. Då och då dyker det upp ett ärende till polisen om en rymning, en efterlysning eller skadegörelse någonstans i trakten kring hemmet.

Därefter följer i vanlig ordning avdelning F med handlingar som i ungdomsvårdsskolornas arkiv mestadels utgörs av elevdossierer men också av handlingar rörande skolans anställda som alla har varsin fil i arkivet. Här finns också elevrapporter i blankettform som redogör för datum då eleven togs in på skolan, tidigare placeringar och anledning till intagning på skolan; missbruk, aggression, prostitution, skadegörelse, eller annan brottslighet. Värt att påpeka är att elevdossiererna i Sundboarkivet är ordnade efter intagningsnummer, vilket var ett löpande nummer som gavs till eleven vid intagning. I princip kan man alltså säga att de ligger ordnade efter intagningsdatum.

Oftast var eleverna vid ungdomsvårdsantalerna tvångsintagna och rapporter om rymningsförsök förekommer då och då, exempelvis från Lövsta skolhem där både rymningsliggare och dagböcker vittnar om detta. Dock fanns undantag och en del elever anslöt sig frivilligt till skolhemmen och yrkesskolorna för att få vård och trygghet i tillvaron. En volym i Sundbos arkiv skvallrar om förekomsten av dessa frivilliga. I vissa fall undervisades de av sin ordinarie lärare som åkte ut till Sundbo,

och då finns dessa elevers slutbetyg i den kommunala skolans arkiv.

Flera av skolorna har haft jordbruksverksamhet och boskapsskötsel på schemat för att kunna ge eleverna en yrkesutbildning inom detta. En av dem, Morängen, lade ner denna verksamhet på grund av bristande lönsamhet. Spåren finns dock kvar i arkivförteckningarna i form av volymbeteckningar som "Liggare över motorfordon", "Handlingar rörande jordbruket" och "Journaler angående grödor, kobesättning och provmjölkning".

Även om det fanns pedagogisk verksamhet vid ungdomsvårdsskolorna är betyg inte lika vanligt förekommande här som i övriga skolarkiv. Betyg finns i både Lövsta och Åkerby skolhem i liten mängd. Handlingar angående undervisningen, från Eknäs skolhem, med eventuella betyg, verkar däremot ha gallrats. Det mest framträdande materialet i dessa arkiv är istället stora mängder elevdossier som berättar om de intagnas tidigare historia och vilka instanser som varit inblandade innan de hamnade på skolhemmet. Det är fängslande läsning om tragiska livsöden med ibland mycket detaljerade redogörelser av barndomsförhållanden, sjukdomar, brottsliga handlingar och andra känsliga uppgifter.

Barnavårdsnämnderna som fanns i varje kommun kunde i början av 1900-talet bestämma vem som hamnade på skyddshem. Detta kunde också skolrådet eller kommunens hälsovårdsnämnd. I vissa fall utdömdes tvångsuppfostran i domstol istället för straff eller böter. Man kunde alltså hamna på skolhemmet av olika orsaker. Beslut om och orsaken till intagning finns i personakterna, som i de flesta fall är kompletterade med foton.

Än så länge gäller personsekretess för mycket av det känsliga materialet med en tidsperiod på 70 år efter att en anteckning blivit gjord. Den som vill ha ut sin egen dossié har dock i regel rätt till det. Dossiéerna kan vara uppordnade på olika sätt, ibland efter elevens namn, ibland efter intagningsår och ibland efter personnummer. Enligt ett gallringsbeslut från 1967 ska akterna gallras ut efter att ha varit inaktuella i fem år, men detta verkar inte ha genomförts utan oftast finns akterna kvar i oförändrat skick. Från flera av ungdomshemmen finns också dagböcker där personalen efter varje pass gjort anteckningar om arbetspasset. I notiserna kan man dag för dag följa verksamheten och de intagna; då och då kunde det gå riktigt våldsamt till.

Liksom arkiven efter skolorna för handikappade ungdomar är ungdomsvårdsskolornas arkiv rika på uppgifter om de anställda. Tjänstgöringsjournaler, personallistor och särskilda personalakter är vanligt förekommande.

Lärarytbildningar

På landsarkivet finns arkiven efter ett antal lärarytbildningar av olika slag. Före år 1842 fanns ingen speciell utbildning för folkskollärare. Som nämnts ovan var det ofta klockaren eller kantorn som fick agera lärare, och i annat fall var läraren inte sällan en person som var oförmögen till annat arbete. En vanlig inställning var att om man inte klarade något annat kunde man alltid bli barnlärare. Därför fick många av lärarna i folkskolans barndom kämpa för att bli respekterade och tagna på allvar. Med tiden ändrades dock synen på läraren och han eller hon fick en samhällsställning som jämförde sig med prästens.

Folkskoleseminarier och småskoleseminarier

1842 grundades tretton lärarutbildningar i stiftsstäderna och Stockholm. Från början var utbildningen inte längre än 8–9 månader men det dröjde inte länge förrän utbildningstiden hade utökats till flera år. För att komma in på utbildningen, eller seminarierna som de kallades, räckte det ofta med genomgången folkskola. Därför var läraryrket populärt för ungdomar från landet eftersom de kunde gå vidare med en direkt yrkesutbildning utan att behöva läsa vidare på läroverk. 1914 höjdes kraven och akademisk grundexamen krävdes för att få börja utbildningen. Detta var samma krav som förut hade ställts på adjunkterna, det vill säga lärarna på läroverken. Till skillnad från dessa fanns det inga provår för folkskollärarna.

Arkiv från lärarseminarier finns från folkskoleseminariet i Falun (1875–1970), Uppsala (1832–1969) och Strängnäs (1901–1971). Dessa arkiv är tämligen stora på mellan 20 och 40 hyllmeter vardera. Innehållet utgörs bland annat av betyg, både för de utexaminerade lärarna och för eleverna i övningsskolan. En icke föraktlig mängd material utgörs av klassliggare, vilket var en sorts motsvarighet till småskoleseminariernas dagböcker med uppgifter om elevernas närvaro. Från seminariet i Uppsala är dagböckerna uppdelade på seminariet, övningsskolan och realskolan. Bland handlingarna märks också stadgar, protokoll och andra föreningshandlingar från Uppsala seminaristförening. Andra stora delar av arkivet är längder över inträdessökande och verifikationer samt avlöningslistor. En ganska utförlig liggare över utförda specialarbeten med antecknad arbetstyp och inlämningstid i Strängnäsarkivet förtjänar uppmärksamhet. Avgångsuppsatser av de kommande lärarna finns också i arkivet samt handlingar rörande anställda med diverse intyg. Som

kuriosa kan nämnas en liten, liten volym med en trådspelning från invigningen 1950, ett av mycket få exempel på ljudinspelningar i skolarkiven.

En avgångsklass från småskoleseminariet i Uppsala år 1881. På baksidan av fotografiet står allas namn, följt av "Tack och farväl!". För många av lärarinnorna framstod tiden i seminariet som en tid av kamratskap och sammanhållning och minnet av klasskamraterna vårdades ömt då de efter utbildningens slut började sin lärarbana i en okänd bygd. Ofta hade de bara sig själva att lita till när det uppstod problem med skolan och dess elever. (Uppsala småskoleseminariums kamratförening volym 3)

Arkiv från småskoleseminarier finns för Falun (1905–1956), Malmköping (1869–1933) och Uppsala (1872–1933). Dessutom finns arkivet för förskoleseminariet i Uppsala från nyare tid (1963–1977). Bland innehållet märks examenslängder, in- och utskrivningsböcker, tjänstematriklar, tjänstgöringsintyg och årsredogörelser. Från Uppsala småskoleseminarium utgörs en stor del av arkivet av dagböcker, det vill säga redogörelser för hur undervisningen bedrevs i övningsskolan; vilka ämnen som lästes, vilka lärare som undervisade och övnings-skoleelevernas frånvaro med orsak därtill. Detta är för övrigt en avdelning som tar upp stor plats i flera av lärarseminariernas arkiv. Från Uppsala kommer också material från småskoleseminariets kamratförening vilket behandlats under rubriken skolföreningar.

Material från småskoleseminarier gömmer sig även i folkskoleinspektören F. W. Åmarks handlingar (se rubriken folkskoleinspektörer). Matriklar och betyg från bland annat seminarierna i Falun, Hedemora och Smedjebacken samt protokollsutdrag från landstingssammanträdena påträffas om man ger sig tid att undersöka detta ganska tunna arkiv.

Förskoleseminariet skiljer sig från småskoleseminarierna genom att vara av senare datum och berör utbildningen av barn i yngre åldrar. Mestadels är det korrespondens uppdelad på olika ämnen som elevärenden, organisationsärenden och studieärenden som utgör innehållet i arkivet. Diariet, som också det är strukturerat ämnesvis, är därför en bra ingång till materialet. Övriga handlingar är de som man oftast finner i skolarkiven, det vill säga protokoll, examenslistor och betyg samt en del räkenskaper. Ett urval av ansökningshandlingar och specialarbeten har arkiverats. För ovanlighets skull är inte dessa

ovannämnda arkiv förtecknade enligt allmänna arkivschemat; räkenskaper ligger till exempel under F istället för G.

Lärrhögskolor

Hos Landsarkivet i Uppsala finns arkiven för tre lärrhögskoleutbildningar. Det från lärrhögskolan i Uppsala (material 1964–1977) är det mest omfångsrika med en omfattning av 90 hyllmeter medan lärrhögskolan i Falun (1968–1977) endast har 7 hyllmeter. Lärrhögskolefilialen i Örebro har knappa två meter handlingar.

Den stora skillnaden i omfång beror, förutom de olika utbildningarnas omfattning, till stor del på att de två sistnämnda arkiven är ganska hårt gallrade. Från lärrhögskolan i Falun har intagningshandlingar och tentamenslistor (med delkursbetyg) gallrats. Dessutom har en del av materialet, som tjänstgöringsintyg och tjänstematriklar, förts över till arkivet på Högskolan Dalarna. Faluarkivet består till största del av in- och utgående skrivelser men också handlingar rörande undervisning och praktik med listor på praktikplatser och elevinformation. Även elevkort med slutbetyg och foto på eleven ingår. Endast enstaka volymer med räkenskaper finns kvar samt kopior på insända blanketter till Statistiska centralbyråns lärarregister.

Lärrhögskolan i Uppsala har betygskataloger bevarade men till största delen består arkivet av personakter med bland annat elevfoton, examensämnen, ansökningshandlingar och läkarintyg. En annan omfattande materialkategori är kassaverifikation, vilka ofta gallrats i andra arkiv. Inkommande handlingar utgör en icke blygsam del av arkivbeståndet. Som vanligt är dessa sorterade efter år, men med specialvolymer för skrivelser från Ecklesiastikdepartementet/Utbildningsdepartementet och Skolöverstyrelsen. I arkivet finns också en del rit-

ningar och byggnadshandlingar. Avslutningsvis finns material om undervisningen och verksamheten på lärarhögskolan. I arkivet finns också oförtecknat material med bland annat specialarbeten i företagsekonomi.

Kontrollerande myndigheter

Fram till 1842 hade det inte funnits något egentligt behov av en granskande myndighet eftersom undervisningsformerna var så många. När det nu lagstiftades om allmän skolgång exploderade antalet skolor och fastän det nog var tänkt att lärjungarna skulle få lära sig samma saker oavsett i vilken skola man gick var det inte alltid så under den obligatoriska folkskolans första år. Skillnaderna mellan de första folkskolorna var ibland mycket stora, och trots att det fanns de som fungerade nära nog exemplariskt rådde också missförhållanden på flera ställen i landet.

Folkskoleinspektörer

Precis som tidigare i den svenska undervisningshistorien låg kontrollen över skolväsendet i kyrkans händer och de första åren efter folkskolestadgan skedde övervakningen av undervisningsstandarden av prästerna och domkapitlen. År 1861 fattades beslutet att skolorna istället skulle kontrolleras av folkskoleinspektörer som skulle avlägga rapport till Ecklesiastikdepartementet. Prästerskapet röstade emot hela förslaget och såg det som en förolämpning att de inte ansågs trovärdiga nog att handha inspektionerna. Dock hade domkapitlen även fortsättningsvis mycket att säga till om, ett förhållande som höll i sig ända fram till 1900-talets mitt.

På landsarkivet förvaras folkskoleinspektörernas arkiv för samtliga län inom landsarkivsdistriktet: Kopparbergs, Söder-

manlands, Uppsala, Västmanlands och Örebro. Den numera upplösta föreningen Statens Folkskoleinspektörers Förbunds kvarlämnade papper (perioden 1915–1991) finns på Riksarkivet Arninge.

Ett litet men nog så innehållsrikt arkiv är den decimeter handlingar (från perioden 1876–1884) som efterlämnats av folkskoleinspektör Fredrik Wilhelm Åmark. Till största delen består materialet av hans brevkoncept rörande folkskolan. Brevet har avgått till domkapitel, skolråd och landsting. I arkivet ingår också ett par inspektionsjournaler över skolorna i hans inspektionsområde, Kopparbergs län. Journalerna är uppbländade med mottagna brev. Här finns också handlingar från Kopparbergs läns landstings småskollärarseminarium.

Arkivens innehåll visar att det inte bara var själva skolorna som inspekterades utan även lärar- och lärarinnebostäderna. I underhållssyneprotokollen från inspektören i Uppsala län finner vi många uppgifter om hur en sådan bostad kunde se ut. Förutom uppgifter om storlek och belägenhet berättas om detaljer som påverkade levnadsvillkoren. Lärarna hade ofta tvättstuga avskild från skolan, mestadels eget hemlighus och rätt att odla en del av skolträdgården för eget bruk då sådan fanns. Sedermera delades bostäderna in i olika klasser enligt ett bokstavssystem med A som högsta betyg. Dessa inspektioner finns dokumenterade i klassificeringsprotokollen.

Årsberättelserna i folkskoleinspektörsarkiven är goda källor till information om inspektionsverksamheten. Här finns uppgifter om antal inspektioner och antal arbetade dagar samt undervisningsstatistik av olika slag som målar upp en grovskiss av arbetet om än utan närmare detaljer. Det finns också lärobokskort och biblioteksliggare där man kan följa vilka läroböcker som användes under olika tidsperioder. Ofta finns även

liggare över de skolbibliotek som beviljats statsbidrag. Den som planerar ett vetenskapligt arbete om den svenska skolans litteratur genom åren har här en tillförlitlig källa över vilka böcker som användes. Vill man istället studera hur skolorna finansierade sin verksamhet finns goda möjligheter genom att undersöka statsbidragsverifikationerna där det går att se hur mycket pengar de fick till lärarlöner, nya skolbyggnader och studiemateriel.

På samma sätt som i de övriga arkiven är diarierna alltid en tillgång då man snabbt vill undersöka om det finns korrespondens med en särskild part, till exempel en speciell skola, eller undersöka ärenden av en viss typ. Genom att gå igenom diariet kan man ta reda på när vissa skolor ansökte om statsbidrag och när enskilda lärare ansökte om tjänstledighet. Även om en genomgång inte leder till några detaljerade uppgifter är detta det snabbaste sättet om man letar efter speciella uppgifter eller bara vill få överblick över korrespondensen.

Den som vill få ett samlat grepp om antalet dagar med undervisning och regler kring lov och ledighet har mycket att hämta i E-avdelningen som innefattar organisationsplaner för olika skolor. Många ordningsstadgar och läroplaner för skolorna ligger här, och till skillnad från de exemplar av stadgar som ligger i skolarkiven är det fråga om flera olika utkast och inte enbart den färdiga versionen. Vi kan alltså följa processen för hur reglerna kring undervisningen drogs upp. Även brev och protokollsutdrag ger oss en bild av vilka faktorer som påverkade den. Organisationsplanerna är uppdelade på skolornas namn. Skolorna delades in enligt olika klasser som i sin tur var uppdelade i olika A-former och B-former. Vilken form skolan klassades som framgår också i organisationshandlingarna.

Under serie H (statistik) finner vi en bild av Skolsverige i siffror. Här har alla grunddata som statistiken bygger på lagrats. Såväl data om skolformens struktur, antalet klasser, terminsdatum, antal deltagare i ämnen som slöjd och hushållsgöromål som uppgifter om enskilda lärare och deras tjänstgöring står att finna. Här finns också uppgifter om eleverna; hur många år barnen gick i skola, om underåriga barn börjat i skolan och om eleverna var simkunniga. Data om hela skoldistriktet kan också vara av intresse eftersom man här får uppgifter om de barn som trots rätta åldern inte är inskrivna i skolan samt om det finns barn med funktionshinder i distriktet. Siffrorna gäller i första hand folkskolorna.

Handlingar rörande hälsovården innehåller årsberättelser från skolläkare inom inspektionsdistrikten. De berättar om vaccinering, epidemier i skolorna och ger övriga allmänna anmärkningar om elevernas hälsa. Inom Bälinge skoldistrikt klagas det till exempel på "utbredd sötsaksförbrukning" och i Vattholma och Rasbo på rökning.

I folkskolinspektörernas arkiv finns också sammanställningar av lärarbehovet i folkskolorna. Då staten blev ansvarig för utbildningen av lärare till folk- och småskolorna nödgades man genast göra en inventering av hur många lärare det egentligen fanns och hur behoven skulle se ut under de kommande åren. Sist men inte minst ska i folkskoleinspektörernas handlingar nämnas de byggnadshandlingar och ritningar som hittas under avdelning J. För att få statsbidrag till skolbygget var socknen tvungen att sända in ritningarna för godkännande. Dessa är mer eller mindre utförliga men sevärda för den som vill hitta sin egen gamla skola eller den gamla bygdeskolan i synnerhet, och för den som är intresserad av skolhus i allmänhet.

Länsskolnämnder

Då den statliga folkskoleinspektionen upphörde 1958 övertogs ansvaret för skolornas verksamhet av länsskolnämnderna. De övervakade både grundskolorna och gymnasierna samt statliga skolor av andra typer såsom specialskolor för handikappade. Länsskolnämnderna upphörde 1991 och verksamheten övertogs av Skolverket.

Arkiven från länsskolnämnderna är omfattande, runt 100 hyllmeter per län. De kan berätta mycket om de regelverk skolorna hade att förhålla sig till och hur dessa tillämpades i praktiken. Länsskolnämnderna beslutade om skollokaler, tillsatte tjänster inom skolorna och bestämde om olika förändringar i undervisningen såsom påbyggnadskurser. De fungerade också som en besvärsnämnd som yttrade sig i de fall där en part ansett sig orättvist behandlad.

Arkiven innehåller vanliga sammanträdesprotokoll men också protokoll för beslut i vissa specialärenden, till exempel ärenden gällande medbestämmandelagen (MBL). Protokollsvolymerna har föredragningslistorna och bilagorna först och därefter protokollen i bunt. Det är därför lätt att spåra ett visst ärende utan att läsa igenom hela protokollet. Inspektörernas rapporter finns upptecknade i rapportdiarierna. Liggare över lärartjänster, företagna inspektioner och läroböcker finns också. Nämnderna avgjorde även om skolorna uppfyllde kraven på statsbidrag. Vill man kontrollera vilka skolor som erhöll bidrag finns särskilda liggare för detta.

Arkiven från de olika länsskolnämnderna är uppbyggda på ett likartat sätt och mycket av materialet påminner om folkskoleinspektörernas arkiv men med vissa skillnader. Några inspektioner av lärarbostäder finns till exempel inte i länsskolnämndernas arkiv eftersom lärarnas bostadsförhållanden hade änd-

rats. En annan skillnad är att F, ämnesordnade handlingar, utgör en mycket omfattande del av länsskolnämndernas arkiv. En dossierplan som förklarar innehållet finns med i pärmen där pappersförteckningarna sitter.

Bland annat finns ansökningar till rektorstjänster, lärartjänster och andra ämbeten inom skolan med alla bilagor sparade här. Är man intresserad av vilka krav som ställdes för vissa anställningar och vilka meriter de anställda hade finns möjligheter att hitta svaret i ansökningshandlingarna. (Ansökningshandlingar från 1800-talet finns också i domkapitlens arkiv.) För att se hur diskussionen kring tillsättningen av tjänsten gick till får man vända sig till protokollen i avdelning A. Högscoleprov från slutet av 1970-talet och början av 1980-talet finns i en del av arkiven.

Trots att det mesta av länsskolnämndernas material kan verka byråkratiskt och torrt finns det undantag. Både Länsskolnämnden i Örebro län och den i Kopparbergs län har omfattande samlingar av pressklipp. I Kopparbergsarkivet är klippen sorterade efter olika orter och ämnen.

Om arkivens uppbyggnad och att ta sig vidare till andra arkiv

De flesta skolarkiven på landsarkivet är upplagda på samma sätt där man utgått från det allmänna arkivschemat. Vill man gå vidare till andra arkivinstitutioner är deras arkiv (oftast) ordnade enligt samma schema, och kännedom om vilket material som påträffas i vilken avdelning underlättar därför sökandet. Kyrkoarkiven har dock sitt eget system som inte behandlas här. För att få en överskådlig bild av vilken sorts information arkiven kan ge följer här en uppräkningslista av vilken sorts material de olika avdelningarna innehåller.

Arkivens huvudavdelningar

Avdelning A: Här finner man protokoll från sammanträden av olika slag. För skolor är de vanligaste kollegiets protokoll, klasskonferensprotokoll och ämneskonferensprotokoll. I kollegiets protokoll finner man uppgifter om olika problem som tagits upp på skolan och om inrättande av olika lärartjänster. I protokollen kan det också finnas upplysningar om examinerande lärare och vittnen till de muntliga examensprövningarna. Särskilda examensprotokoll är tillgängliga för läroverken. Länsskolnämnderna har protokoll från rutinmässiga möten men även protokoll från diskussioner i vissa specialärenden.

Avdelning B: Detta är avdelningen för utgående handlingar. Exempel kan vara tjänstgöringsintyg för lärare och kopior på elevers betyg. Att läsa skolornas utgående skrivelser kan vara värdefullt för att få besked om hur skolan uttalat sig i vissa frågor, inte minst då meningsskiljaktigheter rått mellan till exempel skola och föräldrar. Här syns också i vilken utsträckning man har haft kontakt med föräldrar och problem rörande enskilda elever eller undervisningen i allmänhet. Hur skolan och rektor formulerat sig är intressant om man vill veta mer om vilken bild de anställda vill ge av sin arbetsplats. I folkskoleinspektörernas och länsskolnämndernas arkiv ger de utgående handlingarna en bild av vilka ärenden de hanterade och vilka frågor de uttalade sig om.

Avdelning C: Diarier ligger alltid här. Det rör sig oftast om förteckningar över avsända och mottagna brev och kan vara bra för att följa ett visst ärende i skolans brevväxling då man lättare får en helhetsbild över hur många brev som berörde en viss sak och när de inkom eller skickades. Diarierna är i första hand ett hjälpmedel för att leta vidare i arkivens korrespondens.

Avdelning D: För den som letar efter en viss elev eller lärare är detta rätt avdelning. Här förvaras nämligen matriklar över skolans elever och ibland också över anställda lärare. Oftast finns det också skolkataloger här, klassvis uppdelade med namn på klassföreståndare och elever följda av olika matnyttiga uppgifter såsom födelseår, bostadsadress och vilket yrke elevens far hade. Elevkort med omdömen om enskilda elever brukar också kunna hittas, samt skolans inventarielistor och förteckningar över hur arkivet tidigare var uppställt innan det kom till landsarkivet. Förteckningarna kan vara bra att kontrollera om man misstänker att något saknas i arkivet.

Avdelning E: Här finns inkomna skrivelser till skolan, ibland sorterade efter avsändare. Om man är nyfiken på hur den enskilda skolan påverkats av statliga och kommunala beslut har man hittat rätt. Ansökningsbrev för att bli antagen till skolan samt olika former av ansökningar för bidrag eller stipendier är exempel på innehållet.

Avdelning F: Under denna avdelning samlas handlingar ordnade efter ämne, vilket betyder att det kan dyka upp nästan vad som helst beroende på arkivbildarens verksamhet. När det gäller skolorna finns många källor till den dagliga verksamheten. Scheman, som ibland kallades arbetsordningar, finns oftast här, ibland också olika slags sammanställningar av undervisningen. I de mer omfattande skolarkiven, såsom Högre allmänna läroverket i Uppsala, finns också frånvarolistor samt vaktböcker där man kan se när någon lämnade skrivningssalen. Listor över uppsatsämnen som eleverna skrev om i examensproven kan också vara intressanta, och hittar man ett spännande ämne i listan kan man ha tur och finna att även själva uppsatsen är bevarad. Chansen är störst för ämnet svenska men även uppsatser i andra språk som latin, tyska eller

engelska kan vara sparade. Samma sak gäller examensproven i exempelvis matematik och kemi. Under denna avdelning hittas också årsredogörelserna för skolorna. I de arkiv som har särskilda akter för elever och personal är det under F man ska leta. Hos folkskoleinspektörs- och länsskolnämndsarkiven hittar man information om inspektioner, statsbidrag och byggnadsärenden.

Avdelning G: Den ekonomihistoriske forskaren har mycket källmaterial att finna i kassaböcker och verifikationer, som är vad som finns under räkenskapsavdelningen G. Uppgifter om fonder, donationer, stipendier och premier är andra exempel på vad som kan påträffas.

Avdelning H: Här har man främst samlat statistik, både primäruppgifter för statistiska sammanställningar rörande undervisning och elever samt färdigbearbetad statistik.

Avdelning J: Här ingår kartor och ritningar. Kartor påträffas knappast i skolarkiven men ritningar över skolbyggnader finns ibland. Särskilt folkskoleinspektörerna och länsskolnämnderna har byggnadsritningar som använts i ansökningar om statsbidrag.

Avdelning Ö: Avdelningsbeteckningen står för Ö som i övrigt. Här hamnar mycket som inte passar in någon annanstans men som kan vara nog så givande material. Pressklipp och fotografier såväl som föreningshandlingar och kuriosa står att finna.

Att leta vidare i andra arkiv

Ansvaret för skolorna har legat på olika instanser genom tiderna. Många var statliga fram till 1966 då kommunerna tog över huvudmannskapet. Handlingar från skolorna skulle då enligt reglerna ha levererats till landsarkivet, såsom en nedlagd statlig

myndighets arkiv. I själva verket skedde detta inte alltid utan en stor del av arkiven står fortfarande kvar ute på skolorna i de fall de fortfarande är i bruk. I vissa fall förvaras de på olika centralarkiv. Oavsett var de står ska de hållas tillgängliga och i gott skick.

Den del av skolornas arkivmaterial som skapades efter 1966 har i de flesta fall levererats eller kommer att levereras till kommunarkiven. I vissa fall kan även material från äldre skolor förvaras där. Detta verkar främst gälla större orter medan mindre orter behållit arkivet på respektive skola. Realskolorna har också haft kommunalt huvudmannaskap större del av tiden än läroverken, varför dessa i högre grad finns i kommunarkiven. Att en översikt över skolväsendet både historiskt och för vår samtid inte kan göras utan att även materialet i kommunarkiven studeras kan inte nog understrykas. På kommunarkiven finns också material från barn- och utbildningsnämnder, som ju är nära förknippade med skolorna.

För den som letar efter arkiv från ungdomsvårdsskolor eller skolor för handikappade är det värt att leta i landstingsarkiven. Huvudmannen för skolorna kan ha ändrats många gånger; skolan kan ha börjat i landstingets regi för att senare bli statlig och därefter hamna hos landstinget igen. Ett exempel på detta är Sundbo yrkesskola. Liksom hos gymnasier och kommunala grundskolor kan arkivhandlingar ibland finnas kvar på skolan i de fall den fortfarande är verksam.

Den som letar efter personliga redogörelser från folkskole- och läroverkstiden kan ibland hitta sådana på universitetsbibliotekens handskriftsavdelningar i form av dagböcker, brev och självbiografier. Problemet är att man i förväg måste känna till vem man letar efter.

På Riksarkivet Marieberg i Stockholm finns handlingar som hör till större utredningar och diskussioner om skolan, både om olika skolformer och hur undervisningen i olika ämnen skulle bedrivas. Några exempel är 1968 års utbildningsutredning, Kommittén för utredning av frågor rörande elementarundervisningen 1882 och 1812 års uppfostringskommitté. Här finns också handlingar från Ecklesiastikdepartementet, som länge var högsta instans för skolan men som 1968 ombildades till Utbildningsdepartementet för att markera kyrkans avslutade inverkan på svensk utbildning.

Från många enskilda skolor, till exempel flickskolorna, har arkiven försvunnit eller förstörts såvada deras verksamhet inte övertagits av någon av de statliga skolformerna.

Litteratur att gå vidare med

Många av skolordningarna, från 1500-tal till modern tid, har tryckts i *Årsböcker i svensk undervisningshistoria*. För den som vill gå vidare med skolstadgorna finns en del allmänna stadgar från olika år tryckta, som exempelvis *1958 års skolstadgor: allmänna skolstadgan, folkskolestadgan, läroverksstadgan, stadgan för högre kommunala skolor och yrkesskolestadgan*.

Det finns också många periodiska skrifter och tidningar. Den bästa av dem är kanske just *Årsböcker i svensk undervisningshistoria*, utgivna av Föreningen för svensk undervisningshistoria ända sedan 1921. Utgivningen pågår fortfarande och behandlar i stort sett alla aspekter av skola och undervisning i Sverige, från privata minnesbilder till historiska aspekter och diskussioner om skola och undervisning.

Här nedan följer nedan några tips på vidareläsning, fördelade på de olika ämnen denna guide har behandlat.

Utbildningshistoria

Gunnar Richardson, *Svensk utbildningshistoria. Skola och samhälle förr och nu*, åttonde reviderade upplagan, Lund 2010

Folkskolor

Christina Florin, *Kampen om katedern. Feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom svenska folkskolans lärarkår 1860–1906*, Umeå 1987

Helena M Henschen (red.), *Skolbarn. En folkundervisning växer fram*, Stockholm 1985

Margareta Höglund & Erik Wallin (red.), *Glimtar från folkskolan i Uppsala län under 150 år. Ett urval uppsatser utgivna i anslutning till folkskolans 150-årsjubileum*, Uppsala 1992

Gunilla Klose, *Folkundervisningens finansiering före 1842*, Uppsala 2011

Sixten Marklund, *Skolan förr och nu. 50 år av utveckling*, Stockholm 1984

Normalritningar till skolanläggningar för folkskolan jämte anvisningar och beskrivningar utarbetade av inom Kungl. Ecklesiastikdepartementet tillkallade sakkunniga, Stockholm 1920

Erik Wallin (red.), *Från folkskola till grundskola. Tio forskare vid Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet, belyser utvecklingen under 150 år i anslutning till folkskolejubiléet*, Uppsala 1992

Läroverk

Christina Florin & Ulla Johansson, *”Där de härliga lagrarna gro...” Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*, Stockholm 1993

Ulla Johansson, *Normalitet, kön och klass. Liv och lärande i svenska läroverk 1927–1960*, Umeå 2000

Germund Larsson, *Kunskapens källa. En guide till läroverksarkiv med föregångare vid Landsarkivet i Uppsala*, Uppsala 2011

Marie Nordström, *Pojkskola, flickskola, samskola. Samundervisningens utveckling i Sverige 1866–1962*, Lund 1987

Bengt Thelin, *Exit eforus. Läroverkens sekularisering och striden om kristendomsundervisningen*, Stockholm 1981

Speciella teman och föreningshistoria

Jan Lindroth, *Gymnastik med lek och idrott. För och mot fria kroppsövningar i det svenska läroverket 1878–1928*, Stockholm 1993

Maria Sundkvist, *Klassens klasser. Gymnasieföreningar i läroverk och gymnasieskolor 1846–1996*, Stockholm 2006

Skolor för handikappade

Judith Areschoug, *Det sinnesslöa skolbarnet. Undervisning, tvång och medborgarskap 1925–1954*, Linköping 2000

Gustaf Ek, *Den svenska blindvårdens uppkomst och utveckling*, Stockholm 1938

Per Eriksson, *Dövas historia del 2. I Sverige och något om övriga Norden*, Örebro 1999

Ungdomsvårdsskolor

Renée Frangeur, *Pojkar, pli och pedagogik. Vanart och manligheter på Bonaanstalten 1905–1948*, Stockholm 2007

Claes Levin, *Uppfostringsanstalten. Om tvång i föräldrars ställe*, Lund 1998

Lärarutbildningar

Gunvor Larsson-Utas & Viola Rohdin, *Alla tiders folkskollärarinnor. Pionjärer och förbund*, Stockholm 1998

Kontrollerande myndigheter

Östen Persson, "Några anteckningar om den statliga regionala skolinspektionen", i *Minnen och dokument 3. Skolinspektörer minns, Årsböcker i svensk undervisningshistoria 174*, Uppsala 1994

Personliga hågkomster

Gustav A. Aldén, *Hemma och i Uppsala. Gymnasist-, student- och folkhögskoleminnen*, Stockholm 1927

Minnen och dokument 11. Var det bättre förr? En avgångsklass 1947 berättar om de första åren som folkskollärare, Årsböcker i svensk undervisningshistoria 206

Bengt Thelin (red.), *Minnen och dokument 4. Gymnasieinspektörer minns, Årsböcker i svensk undervisningshistoria 177*, Uppsala 1994